Biblický humanismus Jana Blahoslava

Jiří Just

Summary: The Biblical Humanism of Jan Blahoslav. Jan Blahoslav, a bishop of the Unity of Czech Brethern, is presented as a promoter of „biblical (reformational) humanism". His translation theory materialized in the rendering of the New Testament, published in Ivančice in 1564 and 1568, is based on the so called „sacral rhetoric", a wide-scope evaluation of spoken as well as written word in the specific task of preaching the gospel. This results in a language of remarkably high esthetic standard, specifically suited for the liturgical use and consitently abandoning the colloquial level, amply used e.g. in the German Bible of Martin Luther. In the formulation of his principle Blahoslav draws mainly on Augustin's tractate *De doctrina christiana,* acquaintance of which he shows in several writings (Corollarium, Filipic against the misomusos, Vitia concionatorum – Preachers' Flaws), and also frequently refers to the works of the transalpine „prince of the humanists", Erasmus of Rotterdam. The translation principles of Blahoslav are reflected in the elaborate iconographic conception of the first edition of his New Testament (1564) that is also analyzed in the present study.

Úvodem

Překlad Nového zákona, který pořídil Jan Blahoslav, poprvé vytištěný v Ivančicích v roce 1564, podruhé v revidovaném znění v roce 1568 tamtéž, byl prvním bratrským překladem, pořízeným na základě původního textu.[1] Předchozí překlady, vzešlé z bratrského prostředí, Mikuláše Klaudyána z roku 1518[2] a Lukáše Pražského z roku 1525,[3] byly pořízeny podle textu latinské Vulgáty. Zejména pro jazykovou kvalitu, vycházející podle dobové humanistické teorie z použití tzv. „vysokého stylu", se překlad Blahoslavův, určený především k liturgickému použití, stal oblíbeným a rozšířeným i za hranicemi bratrského společenství. Také z tohoto důvodu přešel po redakčních úpravách do vydání kralické Šestidílky. Překladatelské úsilí Jana Blahoslava stojí na jejím počátku i proto, že on sám, podle

1 Knihopis 17.110 a 17.112. První i druhé vydání z roku 1564 a 1568 vyšlo ve dvou tiskových variantách. Knihopis tyto varianty nerozlišuje.

2 Knihopis 17.096.

3 Knihopis 17.097.

svědectví profesora ivančické akademie Esroma Rüdingera, zamýšlel pokračovat překladem Starého zákona a vytvořit nový kompletní český biblický převod.[4] Kumulace povinností v církvi a předčasné Blahoslavovo úmrtí jeho záměr zmařily.

Dílo Jana Blahoslava nezůstalo skryto anonymitou jako jiné bratrské biblické práce: zmíněné překlady Nového zákona Mikuláše Klaudyána a Lukáše Pražského ale i Šestidílky, o jejichž překladatelích se dovídáme zprostředkovaně, v případě posledně zmíněného až od Andrea Regenvolscia v polovině 17. století.[5] Na konci předmluvy prvního vydání novozákonního překladu se Blahoslav celým svým jménem podepsal a také pod jeho jménem je dílo již v jeho době známo.[6]

Tři krátké exkursy do dějin bádání

Jan Theophil Elsner

Studie pastora českého exilového bratrského sboru v Berlíně z roku 1765 byla první samostatnou prací o dějinách českého biblického překladu.[7] Velkou pozornost autor na základě tiskařských údajů a předmluv zkoumaných exemplářů věnoval okolnostem tisku. Při popisu jednotlivých bratrských vydání upozorňuje na textové změny a tím předjímá směr budoucího bádání. V souvislosti se starší českou překladatelskou tradicí

---

4 Rüdinger Blahoslavův záměr potvrzuje v dedikaci třetího dílu žalmové prafráze z října 1579: „Blahoslaus novum Testamentum in vernaculum vestrum ante annos non paucos convertit, quod in manibus est, expressum non semel, et diversis formis, et agebat idem de veteri. Sed non fuit ei eo usque producta vita, ut rem aggrederetur, et successoribus eum hanc operam suis relinquere Deus voluit." Libri Psalmorum Paraphrasis, B4b–C1a.

5 Systema historico-chronologicum, 64–65.

6 Ještě na začátku 17. století je součástí řady knihoven bratrských sborů Blahoslavův překlad Nového zákona. Rejstřík věcí obecných k zboru Rychnovskému přináležejících, obnovený Léta 1618 uvádí na f. 1a: „Knihy Obecnj … Zakon B. Bľahoslawa. Druhý Zákon tisstěnj Karmelskeho" (knihu opět uvádí rejstřík téhož sboru z roku 1620). Rejstřík věcí obecních v domě bratrském v Kostelci [nad Orlicí] sepsaný … Léta 1609 na f. 5a uvádí: „Zákon B J Bľahosľawa 1", stejně tak Rejstřík věcí Kristových v Brandejse nad Orlicí (b.r.) na f. 1a: „Zákon B. J Bľahosľawa". Všechny rejstříky pocházejí z nálezu archivu bratrského biskupa Matouše Konečného z Mladé Boleslavi.

7 Elsner, Versuch einer böhmischen Bibelgeschichte.

si povšiml některých míst Blahoslavova překladu v jeho prvním vydání.[8] Zdůrazňuje, že jde v české tradici o první případ, kdy se stal základem překladu původní text a ne Vulgáta.

Jan Karafiát a Jaroslav Konopásek

Prvním náběhem k vědecky pojaté práci je Karafiátův Rozbor kralického Nového zákona.[9] Velkou pozornost autor věnuje ikonografické výbavě prvního vydání Blahoslavova překladu.[10] Chválí jeho schopnost kritiky a zejména jazykové nadání, smysl pro ušlechtilost a krásu jazyka, majících původ v jeho humanismu. Blahoslavův překlad pokládá za plod této kulturní orientace. Karafiát jako první dokázal ocenit vliv biblického humanismu, i když pouze v náznacích. Jaroslav Konopásek, Karafiátův žák, se v řadě studií vydal na cestu fundovaného filologického průzkumu. Své výsledky shrnul v díle Řeckolatinská předloha Blahoslavova Nového zákona.[11] Práce se stala výrazným předělem v dosavadním bádání. Kono-

---

8 Např. Mt 1,25 („i nazval" místo „i nazvala"), 1K 15,29 (dvakrát „křtí se za mrtvé"), L 11,15 (ke slovům „v Belzebubu" poznamenává: „da es in den neuern Ausgaben „skrze Beelzebuba", heisset. Nirgends recht nach dem Grundtexte, ἐν Βεελζεβοὺλ, in (der Kraft des) Beelzebuls, durch seine Mitwürkung."). Elsner, Versuch einer böhmischen Bibelgeschichte, 79–80, pozn. pod čarou. Ve třetím uvedeném případě, kdy se Elsner obrací i k samotné řecké předloze, jde vůbec o první pokus hodnocení přesnosti Blahoslavova překladu v konfrontaci s původním textem. V tomto směru jej oceňuje velmi vysoce: „und alles genau nach dem Grundtexte da stehe". O druhém vydání poznamenává, že jej neměl po ruce.

9 V předmluvě autor o svém díle směle tvrdí, „že by Jana Blahoslava, blahé paměti, a ty mistry kralické pracička tato nemálo zajímala". Karafiát, Rozbor kralického Nového zákona, 4.

10 Z textu je patrné, že Karafiát na Rozboru pracoval nejspíše již v době, kdy vznikal text jeho Broučků. Tak lze zčásti vysvětlit v tomto typu prací dosti neobvyklé výrazy: „naše Nové Zákonky, ozdůbka, ptáče, jablíčka, olivky, strůmek". Karafiát, Rozbor kralického Nového zákona, 6–7. Jinde: „postranní slůvka [Karafiát má na mysli marginální poznámky], zajíček s douhanánskýma ušima, Beránek s práporečkem, ba ani ten brouček neschází". Karafiát, Rozbor kralického Nového zákona, 8. Řadu výjevů a postav, vycházejících z antické mytologie, pro něž Karafiát nenašel v biblických příbězích oporu a s nimiž si nevěděl rady, komentuje slovy: „Ti bratří, jak oni při té své opravdové pobožnosti a přehluboké učenosti časem svým uměli se asi znamenitě zasmát!" Karafiát, Rozbor kralického Nového zákona, 9.

11 Konopásek, Řeckolatinská předloha Blahoslavova Nového zákona.

páskovy závěry přejala řada dalších badatelů, s drobnými úpravami jsou opakovány dodnes. Autor zpochybnil dřívější názor o přímém Blahoslavově překladu z řečtiny, Blahoslavovu znalost tohoto jazyka, ale i latiny. Na základě textového rozboru a interpretací ikonografické výbavy prvního vydání Nového zákona z r. 1564 určil hlavní Blahoslavovou předlohou basilejské (nebo zuryšské) řecko-latinské vydání z let 1559/1560.[12] I přes snahu po objektivitě, danou pečlivostí, erudicí a důsledností klasického filologa a neobyčejnou pílí ve vyhledávání důkazů z textového rozboru, je práce vedena v duchu silné zaujatosti, zavádějící v konečném důsledku samotné bádání po Blahoslavových předlohách a zvláště metodě jeho práce na scestí. Částečně lze Konopáskovy ironicky laděné vývody vysvětlit tím, že se snažil prací, postavenou na metodě poctivého filologického rozboru, narušit nekritickou až posvátnou úctu, která se vytvořila kolem kralického překladatelského díla.

Kriticky se ke Konopáskovým výsledkům v následujících letech vyjádřili František M. Bartoš, Karel Horálek, Luděk Brož, Jindřich Mánek, Josef B. Souček, Vladimír Kyas a Amedeo Molnár. Odhalili slabiny Konopáskovy práce, ale k samotnému řešení naznačených problémů přispěli jen částečně.

Mirjam Bohatcová

Jiným směrem postupovala Mirjam Daňková-Bohatcová, která ve své studii, zaměřené na dějiny bratrského knihtisku,[13] popsala obě vydání z hlediska knihovědného, když se již dříve vyjádřila k ikonografické výbavě prvního vydání.[14] Její práce do jisté míry navazuje na formálně-deskriptivní přístup badatelů doby osvícenské. Zájem o typografickou stránku provází široké kulturně-historické exkursy, při nichž Bohatcová zpracovala značné množství jak psaných tak tištěných pramenů a podstatně rozšířila informace o pozadí vzniku díla.

---

12 VD16 ZV 1894 (basilejské vydání).

13 Daňková, Bratrské tisky ivančické a kralické.

14 Daňková, Práce hodná knihovníka. Jde především o motiv 1K 3,6 a vyobrazení muže s psíkem za 1Te.

Nezodpovězené otázky, spojené s Blahoslavovým překladem

Zatímco dosavadní bádání pod vlivem Konopáskových studií zaměřilo svoji pozornost zejména na jazykovou, filologickou stránku překladu, samotná metoda Blahoslavovy práce, vyplývající z dobové teorie překladu, byla dotčena toliko marginálně. V centru pozornosti zůstala otázka předloh díla, jejíž řešení Jaroslav Konopásek až osudově ovlivnil. Dle našeho názoru rozhodně nelze říci, že byla vyřešena uspokojivě. Náš nový pokus o řešení otázek, spjatých s Blahoslavovým překladem, lze označit jako opuštění úzké (a mnohdy zavádějící) cesty filologických rozborů. Naším cílem je v širokém kulturně-historickém pohledu na celé pozadí vzniku překladu zkoumat přepoklady, s jakými Blahoslav ke svému dílu přistupoval, tedy včetně charakteru jeho vzdělání a intelektuální výbavy, dobové teorie a metody překladu, tak jak se odráží v Blahoslavově translatologickém díle, ale také, jak dále uvidíme, v samotné grafické koncepci tisku.

Curriculum vitae Jana Blahoslava

Jan Blahoslav spatřil světlo světa 20. února 1523 v Přerově v bratrské měšťanské rodině. Od dětství byl určen k duchovenské službě v Jednotě, jako tzv. čeledín pobýval u Martina Michalce a Matouše Strejce v Prostějově. Vedením Jednoty byl několikrát vypraven na zahraniční studia: na humanistické gymnázium do slezského Goldbergu, na univerzity ve Vitemberku, kde osobně poznal Filipa Melanchthona, do východopruského Královce a konečně také do Basileje. Od roku 1548 byl pomocníkem Jana Černého v Mladé Boleslavi. V roce 1550 učil na bratrské prostějovské škole a o dvě léta později byl opět povolán do Boleslavi, kde pomáhal Janovi Černému s organizací bratrského archivu Acta Unitatis Fratrum. V roce 1553 se stal jáhnem a ještě téhož roku byl ordinován na kněžství. Udržoval kontakty s představiteli světové reformace i s domácími nonkonformními utrakvisty (Beneš Optát). V roce 1557 byl zvolen biskupem a od roku následujícího vykonával úřad biskupa-písaře se sídlem v Ivančicích. Po Janovi Černém převzal pořádání zmíněného archivu, v Ivančicích vybudoval tiskárnu, pracující pod přímým vedením úzké rady a dohlížel na činnost zdejší bratrské školy, která se jeho péčí pomalu měnila v akademii. Překlad Nového zákona patří k jeho nejdůležitějším dílům. Zemřel 24. listopadu 1571 na vizitační cestě v Moravském Krumlově.[15]

Studia Jana Blahoslava a charakter jeho vzdělání

Pro Blahoslavova studia má zásadní význam jeho roční pobyt ve Vitemberku v roce 1544–1545. Na zdejší Leucoree se pod vedením Filipa Melanchthona utvrdil v zájmu o lingvistiku, který u něj ústrojně souvisí s vysokým oceňováním moci mluveného slova, s celkovým hodnocením a centrálním postavením rétoriky v jeho myšlenkovém systému. Zde se nacházejí kořeny důvěry v její schopnosti, zde získal porozumění pro její pěknou formu. Vitemberským studiím vděčil Blahoslav za definitivní orientaci na reformační humanismus, který se u něj později vyhranil do podoby humanismu biblického. Jen o málo významnější byl jeho pobyt basilejský v roce 1550–1551, který byl nuceně ukončen Blahoslavovou nemocí. Klíčovou úlohu v něm sehrál Blahoslavův kontakt s humanistou Sigmundem Geleniem, který se stal nejen dalším prostředkovatelem Melanchthonova humanismu reformačního, ale i humanismu Erasmova. U Gelenia se Blahoslav mohl hlouběji než kdekoliv jinde obeznámit s edičními a tiskařskými pracemi, které později stály v popředí jeho zájmu, ale také s řadou předních postav basilejské intelektuální „horní vrstvy", uveďme jmenovitě alespoň Sebastiana Castelliona.

Pokud vyloučíme dřívější pokusy o marginalizaci významu Blahoslavových studií (Konopásek) či jejich nekritické přeceňování (zejména badatelé, spjatí s církevním prostředím), můžeme s jistotou konstatovat, že Blahoslav zůstal v celém období své akademické peregrinace odkázán pouze na základní stupeň univerzitního vzdělání, na přípravnou artistiku a nepřekročil směrem vyšším, tedy ke studiu práv, medicíny nebo teologie, její hranice. Ba dokonce nevíme nic o tom, že by dosáhl i nižšího, bakalářského gradu a ani to nelze předpokládat. Lze pouze spekulovat, zda by se mu to podařilo v Basileji a zda vůbec o takovou metu usiloval on a jaký zájem na řádném ukončení alespoň části univerzitního studia měli bratrští starší, kteří jej na studia vysílali. Centrum Blahoslavova zájmu leželo zcela v souladu s jeho „dosaženým" vzděláním v oblasti lingvistické a jako takové ani nutně nevyžadovalo vyšší cíl v podobě absolvování studia teologického. V tomto směru zůstal jeho zájem poměrně omezený a on sám si toho byl vědom, když v „zavírce" Gramatiky přiznává, že

[15] V této souvislosti lze odkázat na doposud jediné monografické zpracování Blahoslavova života a jeho díla: Janáček, Jan Blahoslav.

hlubší práce v oblasti teologické byla nad jeho síly a rád ji přenechával zdatnějšímu v tomto oboru, „magis, magis eruditio" Matěji Červenkovi.[16] Jak dosvědčuje řada pramenů, Blahoslav ovládal na velmi vysoké úrovni jazyk latinský, rozhodně více než na pouhé úrovni základní i jazyk řecký a disponoval i jistými znalostmi hebrejštiny.

Biblický humanismus Jana Blahoslava

Vliv reformačního humanismu na Blahoslavovo myšlení a jeho recepce zůstává stále nedoceněným jevem. Je nezpochybnitelné, že v osobě Jana Blahoslava dochází ke kulturnímu obratu, jímž Jednota začíná brát vážně pozitivní výtěžky humanismu i v praktickém životě církve, především v oblasti vzdělávání a přípravy duchovních. První vážné kontakty s humanismem lze u Blahoslava předpokládat již v době jeho pobytu na gymnáziu v Goldbergu. Následující studia ve Vitemberku a také v Basileji, kde se Blahoslav, byť pouze na krátký čas, dostává v kruhu Sigmunda Gelenia do samotného centra humanistické *sodalitas*, byla v tomto směru rozhodující. Jeho stálý zájem o tento kulturní směr dokládá většina jeho děl.

Nejvýraznějším dokladem Blahoslava-humanisty je jeho Filipika proti misomusům. V jejím středu stojí požadavek výmluvnosti (*eloquentia*), který tvoří základní princip teorie humanistické komunikace:

„Těm zajisté, kteříž v slovu Božím pracovati mají (jakž dí apoštol), potřebí daru Božího k tomu zvláštního, jenž slove výmluvnost, to jest, aby uměli předkládati, učiti, napomínati, vystříhati etc., nebo hrozné jest psem němým býti, a prorok dí: „Dal mi Pán jazyk bystrý, abych uměl." [Iz 50,4] Dával z počátku Pán dary své, výmluvnost, vykládání řečí, etc. sluhám svým tak zázračně, že se nebylo potřebí tomu učiti; ale potom přestaly divové a zázrakové. A sv. Pavel k Timotheu píše: „Buď pilen čítání", a tak napomíná k učení se. A poněvadž duch Páně znal, že výmluvnost jest potřebná v církvi, tedy i té výmluvnosti neškodí se přiučiti, když a komuž možné, leč by kdo chtěl očekávati, až mu zázračně Bůh s nebe svrže výmluvnost, jako by sedlák nesel a neoral, ale čekal, až mu bude s nebe manna pršeti."[17]

Blahoslavova obhajoba výmluvnosti je zpracováním a rozvinutím Augustinových myšlenek o užitečnosti a potřebě elokvence v jeho spisu o křesťanském vzdělání.[18] V tomto pojetí má výmluvnost ryze praktické

---

16 Gramatika, 362b.
17 Molnár, Českobratrská výchova před Komenským, 153.
18 Augustin, *De doctrina christiana,* 4.XVI.33.

poslání: povznést kazatelské umění, jež má sdělovat jasně a srozumitelně Boží pravdy. Augustinův postoj, že i největší tajemství víry lze sdělovat jednoduchými a každému srozumitelnými slovy, Blahoslav přijímá a zároveň jej staví, jak je patrné z jeho kritiky Lukášova jazyka, do konfrontace se scholastickým způsobem argumentace. Sdílí i Augustinovo mínění, že vysokým výrazovým stylem lze mluvit i o věcech obyčejných, nevýznamných ba nepatrných, které však mohou hrát velkou roli v procesu spásy.[19] Poněkud skeptický je pouze k jeho přesvědčení, že zmíněná tajemství lze odít i výrazovým stylem nízkým: „Výmluvnosti Boží" je třeba analogicky sdělovat slovy, „kteráž by rozumným lidem ku pobožné vážnosti, a pilnému srdcem, toho co se mluví, pozorování sloužila, a ne k smíchu neb k vyrážení se z dobrého způsobu."[20] Pro tento přístup, úzce spjatý se subjektivními prvky estetického pojetí jazykové správnosti a aplikovaný v homiletice, jež tvoří centrum reformační praktické teologie, se ujalo pojmenování sakrální rétorika.[21] Jak je zřejmé z Blahoslavova prakticko-teologického spisu Vady kazatelův,[22] nezanedbatelnou úlohu sehrál v tomto směru i Erasmův spis Ecclesiastes, seu de ratione concionandi, jenž vyšel poprvé v roce 1535 a v němž kníže humanistů základní principy sakrální rétoriky shrnul. Blahoslav se na něj výslovně odvolává jako na základní pramen Vad.

Odraz Blahoslavových teoretických východisek v ikonografické výbavě prvního vydání jeho překladu Nového zákona

Ikonografická výbava obou tisků představuje zvláštní kapitolu a v našem případě téměř zásadní, neboť souvisí těsně, jak se snažil dokázat Konopásek, i s otázkou Blahoslavových předloh a tedy s interpretací celého díla. Jde o dvě ilustrace prvního vydání: vyobrazení motivu 1K 3,6: „jáť sem štípil, Apollo zaléval, ale Bůh dal zrůst", kombinovaného s částí verše Ř 11,20, které se v první tiskové verzi nachází na f. Ggg4b[23] a motiv muže

---

19 Augustin, *De doctrina christiana,* 4.XVIII.36–37.
20 Gramatika, 120b. Augustin, *De doctrina christiana,* 4.XVIII.38.
21 K vymezení pojmu srv. Shuger, Sacred Rhetoric in the Renaissance, 121–142.
22 Slavík, Vady kazatelův a Filipika.
23 Srv. Příloha č. 1.

se psem na f. 256b za 1Te, jenž představuje podle rozdílného umístění štočku psa dvojí provedení tisku.[24]

Klíčem k pochopení prvního motivu je Augustinův spis *De doctrina christiana*, kterého jsme si povšimli v souvislosti s Filipikou. Blahoslav v její centrální části, pojednávající výmluvnost kazatele, rozvíjí myšlenky čtvrté knihy Augustinova díla. Přejímá jeho argumentaci v oddíle věnovaném užitečnosti a potřebě umění výmluvnosti, když ve shodě s ním tvrdí, že tuto schopnost, jíž má kazatel sdělovat Boží pravdy, lze nabýt pouze za součinnosti díla Ducha svatého a lidského úsilí, směřujícího k rozvíjení Jeho darů. Augustin uvádí příklad apoštola Pavla, který řadou praktických rad, udílených svému věrnému pomocníkovi Timoteovi, ukazuje, jak si má počínat při pastýřské službě[25] a ptá se čtenáře:

„Odporuje si apoštol, když říká, že se lidé stávají učiteli působením Ducha svatého, a přitom jim sám dává rady, co a jak mají učit? Není tomu třeba rozumět tak, že právě se zřetelem ke štědrým darům Ducha svatého nemá ustávat ani lidská činnost a mají být vyučováni i učitelé, a zároveň že 'nic neznamená ten, kdo sází, ani kdo zalévá, nýbrž Bůh, který dává vzrůst?'"[26]

Proto Augustin současně čtenáře upozorňuje, že se „žádný člověk (…) nenaučí správně tomu, co patří k životu s Bohem, neučiní-li jej vůči Bohu učenlivý sám Bůh".[27] Blahoslav se tímto motivem přiznává nejen ke znalosti Augustinova díla, a to dokládá, jak již víme, zejména ve Filipice, ale zároveň ke svému s Augustinem téměř totožnému postoji vůči prospěšnosti elokvence.[28] Zároveň si je vědom hranic, a především pramene lidských schopností, a s tím souvisí i část verše Ř 11,20 („nebuď vysokomyslný"), uvedená pod motivem 1K 3,6.

K němu se pojí bohaté dějiny výkladu, dokazující, že tato kompozice je zcela záměrná a teologicky dobře odůvodněná. Příkaz μὴ ὑψηλοφρόνει, který Jeroným překládá jako *noli altum sapere*, byl do čtvrtého století chápán ve významu morálním, Pavel jím měl zapovídat povýšenost a pýchu. Ambrož se na toto místo odvolává, když praví, že je lepší spíše se bát

---

24 Srv. Příloha č. 2 a 3.

25 1Tm 4–5.

26 1K 3,7.

27 Augustin, *De doctrina christiana,* 4.XVI.33. Překlad J. Nechutové.

28 Nyní ji aplikuje při překladu Nového zákona takovým stylem, který je schopen posluchače pohnout a obrátit na správnou cestu k následování Krista, tedy stylem vysokým.

budoucích věcí, než o nich vědět a Pavlův výrok začíná být vykládán jako varování před intelektuální zvědavostí (*curiositas*) a následně jako odmítání vědění vůbec. Toto mínění přetrvává po celý středověk.

Tvrzení, že pokorná moudrost je důležitější než *curiositas,* je v pozdním středověku mnohokrát užívaný topos.[29] Teprve Erasmus, následuje Vallu, vysvětluje, že tato slova nejsou odsudkem vzdělání, ale mají nás krotit před vychloubáním se naším světským úspěchem. Pavlovým cílem není varovat před učeností, ani bláhovostí či pošetilostí, ale před nadutostí a přezíravostí.[30] Blahoslav se citací části verše Ř 11,20 cíleně přiznává ke staršímu, Vallou a Erasmem znovu objevenému smyslu výroku, který neodmítá vzdělanost, ale varuje před domýšlivou povýšeností jež by mohla z intelektuálních schopností pramenit.

A jaké schopnosti má Blahoslav konkrétně na mysli? Na tuto otázku je snadná odpověď. V souvislosti s výše uvedeným motivem 1K 3,6 je to výmluvnost a s ní spojené nebezpečí jejího přecenění nebo dokonce zneužití, zejména však pýchy z dosažených úspěchů. Blahoslav proto pokládá za nutné vysvětlit ještě jednou účel výmluvnosti a odvrátit jakékoliv podezření ze samoúčelnosti jejího pěstování. Činí to v úvodní části „Přidání (…) tomu, kdož chce dobře, totiž vlastně, právě a ozdobně česky mluviti i psáti“ své Gramatiky:

„Naposledy pobožného čtenáře za to žádám, aby o mně tak nesmyslil, že bych snad o slova, nebo způsoby mluvení, phrases etc. tak se mnoho hadrovati a nesnadniti chtěl, až by to, což většího jest, mezi tím hynulo, totiž láska svatá. Nemyslímť jistě na to, vímť co a pokud záleží na slovích neb nezáleží; aniž co proti mně jest, mluv kdo chce jakými chce slovy, když jen v věcech ouhony není. Však pokudž by na mně bylo, rád bych, aby i vlastnost i ozdoba jazyku našeho nehynula, ale rozmnožena byla; abychom tak mluvili, jakž bychom sobě dobře a právě rozuměti mohli, i bližním k vzdělání byli. A z té příčiny, jakž λογομαχίας,[31] takž

---

[29] Ginzburg, High and Low, 28–29. Srv. též Schreiner, Laienbildung als Herausforderung für Kirche und Gesellschaft, 264–265. Ještě Tomáš Kempenský píše ve svém Následování Krista: „Noli ergo extolli de ulla arte vel scientia, sed potius time de data tibi notitia. (…) Noli altum sapere, sed ignorantiam tuam magis fatere.“ Thomas a Kempis, *De imitatione Christi,* 1.II.3. Český překlad Josefa Pedrnikáře: „Nevynášej se tedy žádným uměním nebo věděním, ale spíše měj bázeň z toho, co ti bylo dáno znát. (…) Nebuď domýšlivý, spíš se přiznávej ke své nevědomosti.“

[30] Ginzburg, High and Low, 29. Erasmus překládá uvedené místo takto: „ne efferaris animo, sed timeas“.

[31] 1Tm 6,4 (Nový zákon 1564): „hádka o slova“.

také i κενοφωνίας,[32] zapověděné od svatého Pavla 1Tim 6, i v těch menších věcech, aby se bylo varováno, za hodné a velmi potřebné soudím. Vale."[33]

Tento výsledek můžeme shrnout konstatováním, že Blahoslavem kombinovaný motiv 1K 3,6 a Ř 11,20 je záměrnou a logicky koherentní symbolickou manifestací jeho (reformačního) biblického humanismu a zejména jeho pojetí sakrální rétoriky, aplikované při překladu Písma a při kázání evangelia, představující v tomto systému centrální úlohu.

Identifikace druhého motivu, muže se psem, byla provedena komparací s jinými tisky Nového zákona, zejména pražským vydáním Melantrichovým z roku 1545, kde nacházíme několik výjevů s mužem dosti podobného vzezření. V Melantrichově bibli představuje postava muže s kopím a kloboukem[34] posla, přebírajícího list apoštola Pavla. Objevuje se i na jiných místech bez klobouku,[35] případně bez obou zmíněných atributů, ale zato s pláštěm, přehozeným přes ramena, cestovní láhví a brašnou, zavěšenou u pasu.[36] V protestantské ikonografii byl tento výjev přeznačením katolickými umělci často užívané postavy poutníka, k jehož atributům patřily poutnická hůl, taška, klobouk se širokou střechou, mušle – lastura hřebenatky svatojakubské, umístěná vpředu na klobouku či na holi, cestovní láhev, případně palmová ratolest či klíče sv. Petra.[37] Blahoslavem užitý motiv mezi prvním a druhým listem Tesalonickým představuje bez pochyby výše uvedeného posla s dobrou zprávou, demonstrujícího svůj úkol i uložením samotného listu v přední části klobouku.[38] Konečně

---

32 1Tm 6,20 (Nový zákon 1564): „marnomluvnost".

33 Gramatika, 166a. Celá část působí dojmem, že se jedná o vsuvku, doplněnou do textu dodatečně, srv. její závěr v podobě pozdravu čtenáři.

34 Biblí česká 1549, Zzz8b (na začátku Ef), Aaaa3a (na začátku Fp).

35 Biblí česká 1549, Aaaa7a (na začátku 1 Te).

36 Biblí česká 1549, Yyy4a (na začátku 1 K), Zzz6b (na začátku Ga). Tento výjev se objevuje v Lutherově vydání Nového zákona z r. 1545 před řadou listů apoštola Pavla (Ř, 1K, Ga, 1Tm), před 1Pt přebírá list apoštola Petra prostovlasý muž s dlouhým kopím.

37 Rulíšek, Slovník křesťanské ikonografie, heslo „poutník" (publikace je bez paginace).

38 Karafiát v listu viděl pouze „bílou jakoby přasku". Karafiát, Rozbor kralického Nového zákona, 6. Umístění listu v přední části klobouku má zjevnou souvislost s umístěním mušle v obraze poutníka katolické ikonografie. Nepřehlédnutelnou nápovědu skýtá Blahoslavův motiv posla na f. 256b v exempl. KNM (34 F 28), kde jsou brašna i list za kloboukem velmi světlým odstínem hnědé kolorovány.

s ohledem na samotné umístění výjevu i v souvislosti s motivem 1K 3,6 a jeho inspirací Augustinovým *De doctrina christiana,* lze našeho posla identifikovat jako Pavlova pomocníka Timotea[39] a jeho vyobrazení postavit do přímé, logicky promyšlené spojitosti s uvedeným motivem.

Několik slov k Blahoslavovým předlohám

Branou k Blahoslavově překladu je jím samým pořízená kritika gramatického díla moravských jazykových teoretiků a překladatelů Nového zákona Beneše Optáta, Václava Philomata a Petra Gzela, doplněná četnými exkursy Blahoslavova vlastního pozorování a jeho jazykových zkušeností, nabytých z velké části právě při práci na biblickém překladu. Důkladný rozbor Blahoslavovy Gramatiky, kterou její autor zamýšlel jako praktický návod pro biblický překlad, vede k částečnému zodpovězení otázky po předlohách. Z jejího průzkumu jednoznačně vyplývá, že Blahoslavovi bylo vodítkem některé Erasmovo foliové řecko-latinské vydání Nového zákona, nikoliv latinský překlad ženevského teologa Theodora Bezy, jak se domnívala řada předešlých badatelů, Konopáskem počínaje.

K samotnému postupu při překladu lze uvést následující:

1. Blahoslav vycházel z původního řeckého textu Nového zákona a to v edici Erasmově.

2. Řecký text konfrontoval s latinskými překlady, které mu zároveň sloužily jako výkladové pomůcky. Zvláštní pozornost věnoval z úcty k dlouhé tradici Vulgátě, i když si byl vědom její nespolehlivosti a Erasmově překladu. V některých případech se obracel k Bezovi, Castellionovi a překladu zuryšských teologů. Hojně využíval dobových exegetických prací: Erasmových Annotací, textových poznámek Sebastiana Castelliona a Theodora Bezy.

3. Velmi důsledně, jak svědčí bezpočet příkladů v Gramatice, bral ohled na domácí překladatelskou tradici. Snažil se o přesnost, ale zároveň o srozumitelnost:

„V některých věcech [jsem se] s jinými vykladači nesrovnal; mělť sem toho jistě hodné příčiny. Nebo za jinými českými i latínskými etc. vykladači od vlastnosti

---

[39] Srv. Augustin, *De doctrina christiana,* 4.XVI.33. V Pavlových epištolách se Timoteus objevuje několikrát v úloze posla: Sk 19,22; 1K 4,17; Fp 2,19; 1Te 3,2.5–6.

textu pravého mnoho odcházeti a místo textu rozum svůj vkládati (jako sou někteří, příčiny toho slušné snad měvše) učinili, nechtěl sem; za věc bezpečnější soudiv buď na spacium to raději, buď v zvláštních obmezeních takových [] položiti. Ačkoli sem tím jist, kdybych byl ne tak pilně šetřil slov jazyku toho, jímž psán jest Zákon Páně, ale svobodu sobě v tom pustil, žeť jest mohla na mnohých místech bystřejší a ozdobnější řeč býti; ale z úmysla prostosti sem následoval textu toho, z něhož sem vykládal. (…) Avšak také i vlastnosti jazyku našeho pilně sem šetřil, více nežli ozdob, chtěje, aby slova obyčejná a srozumitedlná i zpusob mluvení byl hladký a vážný, tak, jakož sluší na Písmo svaté."[40]

4. Konečnou podobu textu podřídil aplikací tzv. „vysokého stylu" estetizujícímu požadavku. Tento přístup vyjádřil zřetelně v Gramatice v souvislosti s odmítnutím některých novot překladu Beneše Optáta a Petra Gzela:

„Hochovská tě to věc, na všelikém místě, kdež stojí latině *ecce,* český hle položiti; a to ještě v Zákoně Páně, kterýž ne k tomu vyložen jest do češtiny aby jej sobě toliko pohůnkové na pastvišti čtli, v něm sobě obyčejné mluvení majíce, ale více k tomu, aby v společném shromáždění lidí Boha bojících, rozličných stavův, s mnohou vážností jako nejvyššího císaře a pána všeho stvoření, vůle nebo práva, čten byl, a důstojně v uších jejich vzněl. A protož překladačům výmluvností Božích nesluší lecjakýchs, lechkých, krčemných, pastevčích etc. slov užívati, ale takových, kteráž by rozumným lidem ku pobožné vážnosti, a pilnému srdcem, toho co se mluví, pozorování sloužila, a ne k smíchu neb k vyrážení se z dobrého způsobu. (…) Není-liž to mnohém větší škoda, takovými nezpůsobnými slovy (ne samo to jedno slovo míním, ale mnohá jim podobná slova i phrases) a nerozumným jích užíváním, Zákon Páně, Pána Krista a jeho svatých apoštolův výmluvnosti, naprzniti?"[41] A ještě vyhraněněji: „Hanba tě tak jaks besedařsky a jako krčemně, Zákona Páně řeči formovati, kteréž s velikou vážností, by pak i nebyly rozumíny, čteny neb slyšány býti mají."[42]

Závěr

Blahoslav ke svému translatologickému dílu přistupoval jako exponent reformačního biblického humanismu. Odráží se na něm jádro jeho intelektuální orientace, jímž je zvláštní pojetí úlohy mluveného a psaného slova při zvěstování evangelia. Toto jeho základní východisko nazýváme

---

40 Nový zákon 1564, 2ab. Nový zákon 1568, 2b.
41 Gramatika, 120b–121b.
42 Gramatika, 117a.

sakrální rétorika. Blahoslav vycházel ve formulaci svého postoje z Augustinova spisu *De doctrina christiana,* zejména jeho 4. knihy. Rétorické zásady, pojednané v tomto díle, konstituující a rozvíjející Blahoslavovo pojetí sakrální rétoriky, představují jednotící prvek jeho literární činnosti a spojují s jeho překladem Nového zákona v jednu sourodou skupinu i prakticko-teologický enchiridion *Vitia contionatorum* (Vady kazatelův) a apologetický spis Corollarium (Filipika proti misomusům). Je zřejmé, že vedle Aurelia Augustina sehráli při formování Blahoslavovy osobnosti jakožto reformačního biblického humanisty klíčovou roli Erasmus Rotterdamský a Filip Melanchthon. Jakým dílem jeden každý z nich, bude třeba vyšetřit v dalších speciálních studiích.

Příloha

1. Motiv 1K 3,6. Nový zákon 1564, Ggg4b. Praha: KNM (34 F 27)

2. Posel a pes. Nový zákon 1564, 256b. Praha: KNM (34 F 27)

3. Posel a pes. Nový zákon 1564, 256b. Praha: ÚCA ČCE (1 T 102)

Literatura

Prameny

Aurelius Augustin, Křesťanská vzdělanost. *De doctrina christiana,* přel. Jana Nechutová, Praha: Vyšehrad 2004

Biblij Cžeská | Cum Gratia et Priuilegio Sacrae Re=|giae Maiestatis ad Decennium. | M. D. XLIX. Praha (Bartoloměj Netolický – Jiří Melantrich) 1549. Knihopis 1101. Praha: KNM (34 B 1).

Blahoslav, Jan, Vady kazatelův a Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské, vyd. František A. Slavík, Praha: F. A. Urbánek [2]1905

Čejka, Mirek, Šlosar, Dušan, Nechutová, Jana (edd.), Gramatika česká Jana Blahoslava, Brno: FF MU 1991.

ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ | ΑΠΑΝΤΑ. | NOVVM D. N. IESV | Christi Testamentum, | A Theodoro Beza versum, ad veritatem Graeci sermonis è regione appo-|siti: cum eiusdem annotationibus, in quibus ratio | interpretationis redditur. | Additi sunt indices tres: (…) || BASILEAE | Impensis Nicolai Barbirii, & Thomae Courteau. | M.D.LX. Basel (Barbier – Courteau) 1560. VD16 ZV 1894. Brno: MZK (50.142).

Kempenský, Tomáš, Čtyři knihy o následování Krista, Brno: Cesta 2001

Libri Psalmorum | PARAPHRASIS | LATINA, QVAE ORATIONE | SOLVTA BREVITER EXPONIT SEN-|TENTIAS SINGVLORVM, EX OPTI=|morum interpretum veterum & re=|centiorum rationibus. Liber Tertius | PARAPHRA=|SEOS PSALMORVM. Görlitz 1581. VD16 B 3246. Praha: NK (46 C 62).

NOVVUM TESTA=|MENTVM OMNE, TERTIO IAM AC DI=|ligentius ab ERASMO ROTERODAMO recogni/|tum, (…). Basel (Johann Froben) 1522. VD16 B 4198. Praha: NK (26 E 18).

Nowý Za|kon. || Skonani Zakona no|weeho. (…) Kterýž wy|tisstěn g(es)t s Mnohú p(ra)cý. we | Cztwrtek p(ře)d křižowú Nedělij | Skrze mne Giřijka Sstyr|su w Mlade(m) Boleslawi nad | Gizerau na Hoře Karmeli: | Léta M. CCCCC XXV. Mladá Boleslav (Jiří Štyrsa) 1525. Knihopis 17.097. Praha: KNM (25 D 3).

Nowý | Zákon / wno|wě do Česstiny | přeľožený. | Léta Páně 1564. b.m. [Ivančice] 1564. Knihopis 17.110. Praha: NK (54 G 724).

Nowy | Zákon / wnowě | do Česstiny | přeľožený. | Secunda Editio diligenter Recognita Anno 1568. Ivančice 1568. Knihopis 17.112. KNM (34 E 5) def.

Nowy Zákon / wnowě | z Jazyku Řecke|ho do Česstiny | přeľožený. Ivančice 1568. Knihopis 17.112. Praha: KNM (24 C 10) def. 2.

Nowý | Zákon / z Ja=|zyku Řeckého | do Česstiny pře=|ľožený. | Léta Páně 1564. b.m. [Ivančice] 1564. Knihopis 17.110. Praha: KNM (34 F 12).

SYSTEMA | HISTORICO- | CHRONOLOGICVM, | Ecclesiarum Slavonicarum per | PROVINCIAS varias, | Praecipuè, | POLONIAE, | BOHEMIAE, | LITVANIAE, | RVSSIAE, | PRVSSIAE, | MORAVIAE, & c. | Distinctarum. | LIBRIS IV. ADORNATUM; | Continens Historiam Ecclesiasticam, à Christo & Apostolo-|rum tempore, ad An. Dom. M DC L. | OPERA | ADRIANI REGENVOLSCII E. P. | TRAJECTI ad RHENUM, | Ex Officina Johannis à Waesberge, Bibliopolae. | Anno M. DC. LII. Utrecht (Johann Waesberg) 1652. Praha: ETF (1M 232).

Versuch | einer | boehmischen | Bibel=Geschichte, | entworfen | von | Johann Theophilus Elsner, | V. D. M. Senior der B. Br. Unitaet in Groß=Pohlen und poln. Preussen, | koenigl. Curator der polnischen Stipendiaten, und Pastor der | B. Br. Gemeine zu Berlin. | Nebst einem | historischen Anhange | von verschiedenen | absonderlich gedruckten | boehmischen Neuen Testamenten. | Halle, gedruckt im Waeysenhause 1765. Halle 1765. Praha: KNM (44 C 24).

Zakon Nowy. Nayposleze po mno|hych ginych wytisstieny Kdez | czoz gest w ginych poopu|sstieno Jako Co(n)cordan|cie przedmluwy. a | gine wiecy To | wtomto do|sti zprawe|ne nay|dess. | Cum gratia et priuilegio Reue|rendissimi Generalis in ordine: || Skonanie zakona Božieho Noweho / w=|Srtzedu[!] przed Swatu Alžbietu. Leta od | wykupenie swieta. po Patnatz|ti Stech O smnatzteho | w Boleslawi mla|dem nad Gi|zerau. | Mikulass Klaudyan. Mladá Boleslav (Mikuláš Klaudyán) 1518. Knihopis 17.096. Praha: KNM (25 D 8).

Studie

Daňková, Mirjam, Bratrské tisky ivančické a kralické, Praha: Národní museum 1951

Daňková, Mirjam, Práce hodná knihovníka. II. Blahoslavův Nový zákon z r. 1564, Časopis Národního musea 116 (1947), 84–89

Ginzburg, Carlo, High and Low: The Theme of Forbidden Knowledge in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Past and Present (1976), č. 73, 28–29

Janáček, Josef, Jan Blahoslav, Praha: Svobodné slovo 1966

[Karafiát, Jan,] Rozbor kralického Nového zákona co do řeči i překladu. S historií našeho biblického textu, Praha 1878

Konopásek, Jaroslav, Řeckolatinská předloha Blahoslavova Nového zákona. Prolegomena textové kritiky kralického textu Nového zákona, Praha 1932

Molnár, Amedeo (ed.), Českobratrská výchova před Komenským, Praha: SPN 1956

Rulíšek, Hynek, Slovník křesťanské ikonografie. Postavy, atributy, symboly, České Budějovice: Karmášek 2006

Schreiner, Klaus, Laienbildung als Herausforderung für Kirche und Gesellschaft. Religiöse Vorbehalte und soziale Widerstände gegen die Verbreitung von Wissen im späten Mittelalter und der Reformation, Zeitschrift für historische Forschung 11 (1984), 257–354

Shuger, Debora, Sacred Rhetoric in the Renaissance, in: Heinrich F. Plett (vyd.), Renaissance-Rhetoric, Berlin-New York: de Gruyter 1993, 121–142